

NOTANIN KISA TARİHİ

ONUR KARABİBER

ÜZİĞİN kağıda geçirilmesi, eski çağlardan günümüze müzisyenlerin temel sorunlarından

biriydi hep. 19. yüzyılın ortalarına, yani fonograf ve benzeri ses kaydeden cihazların icadına kadar bir yazı ya da işaretleme dili dışında müziksel verilerin kayda geçirilmesi mümkün değildi. Çeşitli kültürler (gelenekler) çoğu kez söz konusu bilgiyi ustadan çırağa, sözel bir işleyişle aktarma yolunu seçmişti. Hatta günümüzde de benzer uygulamalar yer yer devam eder. Aslına bakılırsa, böylesi bir aktarım yolunu çoğu kez bir ‘seçim’ olarak da görmemeli; çünkü bilginin yazı yoluyla aktarımı toplumlar için bir tercih meselesinden çok, kültürel, toplumsal ve ekonomik kazanımlar üzerinden şekillenen uzunca bir süreç olmuştur. Demek ki her şeyden önce, herhangi bir kayıp yaşamadan nesilden nesle aktarılacak kadar çok, çeşitli, değerli ve yer yer karmaşık bilginin üretilmesidir asıl mesele. İnsanoğlu daha en baştan, böylesi durumlarda sözlü aktarım yolunun her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyeceğini fark etmiş olmalı ki tıpkı dilde olduğu gibi müzikte de yazının, yazma yöntem ve tekniklerinin peşine düşmüştür.

Dil, düşüncenin temel malzemesidir. Başka bir deyişle ‘sözcüklerle düşünürüz’. Sözcüklerin sahip olduğu anlamlar, birbirimizle iletişime geçmemizi, birbirimizi anlamamızı sağlar. Bilindiği üzere biçimbirim (morfem), dilde anlam ifade eden en küçük öğedir. Biçimbirimler birtakım seslerin (fonem) belli bir diziliş ile üretilmesi yoluyla oluşurlar. Dolayısıyla, fonemleri temsil edecek birtakım işaretler bulur ve onları doğru düzgün bir biçimde dizersek yazıyı da keşfetmiş oluruz.

Ne var ki bu işleyiş, müziksel öğelerin kağıda geçirilmesinde bu kadar kolay olmaz. Müziksel sesleri yazıya/işaretlere aktarmada iki belirleyici

etken (ihtiyaç) vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi sesin yüksekliğinin (sesin ne kadar tiz ya da pes olduğunun; frekansının) belirtilmesidir. Söz konusu ses perdelerinin hangi porsiyonlarla (frekans oranlarıyla) tespit edildiği meselesi kültürden kültüre, yöntemden yönetime farklılıklar gösterirken, tarih boyunca da değişimlere uğramıştır. Diğer yandan, bulunan işaretler hem müziksel sesin yüksekliğini, hem de süresini (uzunluğunu) ortaya koymalı, hatta bu işaretler, sesler arasındaki boşlukları (sessizlikleri) da kapsamalıdır. İşte tarih boyunca müzikçiler, geliştirdikleri işaret sistemleri (notasyonlar) ile bu iki ihtiyacı gidermenin derdine düşmüşlerdir.

Tam bu noktada iki konunun altını çizmekte fayda var. İlk olarak, ‘notasyon’ sadece müziksel işaretleri ifade eden bir terim değildir. Matematik işaretlerinin de bir notasyonu vardır. Başka bir deyişle notasyon, birtakım öğeleri temsil eden sembollerin oluşturduğu sistemin adıdır. Diğer yandan, ‘müziksel notasyon’ ile ‘müzik yazısı’ (*music text*) farklı şeylerdir. Müzik yazısı, müziksel notasyonda yer alan, bildiğimiz yazı türüdür. Bir müzik parçasının başına ‘ağır’ yazarak parçanın temposunun belirlenmesi müzik yazısına örnek olarak gösterilebilir.

KİLE İŞLENEN SESLER

Müziğe dair elde edilen ilk arkeolojik bulguların, uygarlık tarihi ile koşut gitmesi oldukça ilginç... Böylelikle insanoğlunun müziği, günlük sosyal hayatın bir parçası olarak kabul edilmesinin çok eski çağlara, hatta ilk uygarlıklara dayandığı anlaşılıyor. Yine de işlevsel bir müzik yazısı ya da notasyonu için henüz erken olduğunu belirtmek gerekir. Diğer yandan duvarlara, tabletlere ya da parşömenlere işlenen çalgı resimleri ya da tarifleri, o çok eski müzikler ve gelenekler üzerine fikir yürütmemize yardımcı olur. Kimi zaman üfleli bir çalgının üzerindeki

delikleri sayarak ya da kirisler arasına çekilmiş tellerin uzunluklarını hesaplayarak birtakım çıkarımlarda bulunulabilir.¹

Müziğin icrasına dair daha açıklayıcı bilgiler, tarifler veren ilk örnek bugünkü Mezopotamya’nın Ugarit bölgesinde bulunan bir çivi yazısına ait... MÖ 1400’lerden kalan bu kil tablette o dönemde varlık gösteren Hurriilere ait bir ilahi bulunuyor. “Hurri İlahisi” diye de bilinen bu kalıntıda Sümer yazısından aşına olduğumuz işaretler var. Tabletın zarar görmüş olması ya da yazının deşifre edilmesindeki zorluklara rağmen bilim insanları söz konusu ilahiye dair transkripsiyonlar hatta ses kayıtları üretmeyi başardılar.

“Hurri İlahisi” kadar eski olmasa da gerek kullanılan notasyon ve yazı gerekse bulunan kalıtın kondisyonu bakımından Seikilos yazıtı ön plana çıkan en önemli bulgulardan biri... MÖ 200 ile MS 100 yılları arasında yapıldığı düşünülen bu mermer sütunun, Aydın ili sınırları içerisindeki tarihî Efes bölgesi yakınlarında bulunmuş olması bir başka ilgi çekici nokta... Ancak, müzik tarihi açısından oldukça önemli olan bu bulgunun maalesef diğer birçok tarihî eser gibi yurtdışına kaçırıldığını belirtmek gerekir. Danimarka Ulusal Müzesinde sergilenen yazıttaki ezgi, Eski Yunan’da geliştirilen bir harf gösterim sistemi ile işlenmiştir.

DAİRELER VE RENKLER

Eski çağlardaki müzik notasyonları arasında en ilginç olanlardan biri de Eski Mısır uygarlığına ait... Hatta harflere ya da rakamlara dayalı gösterim sistemleriyle karşılaştırıldığında Eski Mısır’daki örnekler çok daha işlevsel bir notasyona işaret ediyor. Mısırlıların seslerin yüksekliklerini (perdeleri), sürelerini ve hatta gürlüklerini belirlemede ustaca yöntemler geliştirdikleri görülüyor. Altı parşömenlik bir set hâlinde karşımıza çıkan bulgularda, söz konusu notasyonun irili ufaklı ve

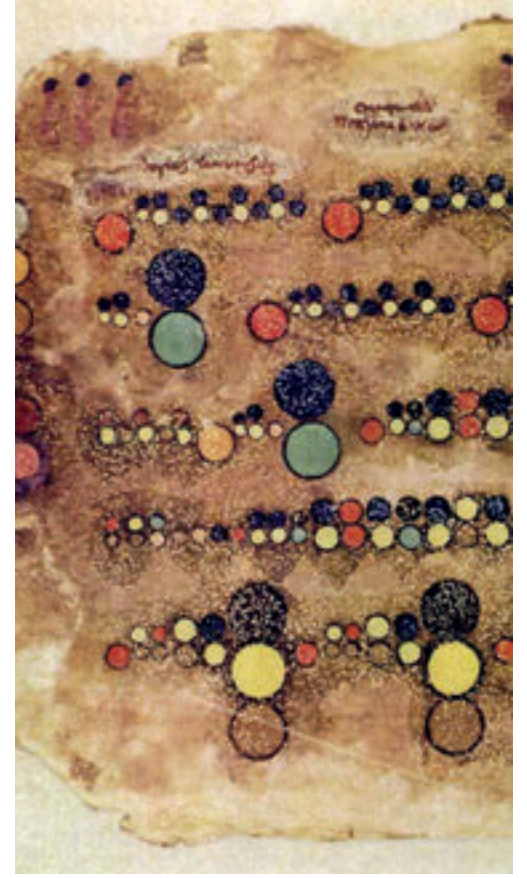
Seikilos yazıtı, MÖ 200 ile MS 100 arası.
National Museum of Denmark.

Seikilos'taki yazılar.

Eski Mısır'dan bir notasyon örneği.

farklı renkteki dairelerle oluşturulduğu görülür. Renkler perdeleri temsil ederken, dairelerin boyutu ile süre değerleri gösterilmeye çalışılmıştır.

ÇİZGİLERİN AÇTIĞI KAPI

Müziksel öğeler, semavi dinlerde ve bunlara bağlı ibadetlerde de yerini bulmuştur. Kutsal sözlerin belirli ses perdeleri ve ritmik kalıplar üzerinde söylenmeleri ile gelişen uygulamalara üç semavi dinde rastlanır. Bu gibi uygulamalara dair geliştirilen notasyonlar, Doğu geleneklerinde harf/rakam gösterimi üzerinde şekillenirken, Batı'daki örneklerde işaretlere dayalı bir sisteme doğru devam etmiştir.

Ortaçağda, özellikle de Batı'da geliştirilen notasyon yöntemleri içerisindeki en belirgin öge şüphesiz ki *neume* (nöm) oldu. Erken ortaçağdaki *neume* örneklerinden kolayca anlaşılır bir ritmik ya da ezgisel yapı çıkarmak zordur. *Neume* adı verilen işaretlerin belirli perdeleri,

uzunlukları hatta ritmik kalıpları temsil edecek şekilde gelişmesi onlarca yıl almıştır. Ancak, günümüzde de kullanılan modern notasyonun temelinde bu gelişim çizgisinin olduğu söylenebilir.

İşaretlerin yatay çizgiler üzerine dizilmesi de aynı süreç içerisinde şekillenen bir yöntem... Bugünkü yaygın müzik notasyonunun temelini oluşturan bu yol, ses perdelerinin gösterilmesi bakımından oldukça kullanışlı bir sistem ortaya koymuştur. Dizek (*porte*) adını verdiğimiz bu notasyon yönteminde çizgilerin sayısı, ölçü ve ritim gibi unsurlar daha önce de değinildiği gibi zaman içerisinde gelişmiş ve belirli normlara ulaşmıştır.

Çizgiler üzerine dizilerek belirli perdeleri temsil eden işaretlerin aynı zamanda seslerin uzunlarını göstermesi için de çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Kısa (*brevis*) ve uzun (*longa*) olarak belirlenen ve zamanla daha farklı süre değerlerine kavuşan işaretler, fonetikte kullanılan birtakım kalıplarla eşleştirilmiş ve ritmik

modlara dönüşmüştür. Günümüz müzik teorisinde de vuruşların 2'şerli ve 3'erli şekilde bölünmeleri meselesi, söz konusu metrik kalıpların düzenlendiği çağlara kadar dayanır.

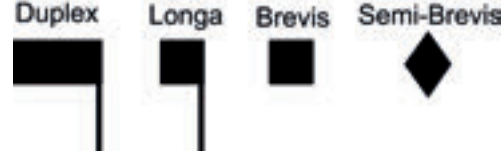
Perde isimlerinin belirli heceler ile seslendirilmesi ise 'solmileme' olarak bilinen ayrı bir teknik ile ortaya çıkar. 11. yüzyılda Arezzolu Guido tarafından geliştirilen bu teknik "Ut Queant Laxis" adlı ilahide geçen heceler üzerine kuruludur.

'Solmileme'de kullanılan hecelerinin yanı sıra tıpkı diğer notasyon yöntemlerinde olduğu gibi Batı müziğinde de perdeleri temsil eden harfler mevcuttur. Hatta dizek başına konulan anahtarların bu harfler üzerinden geliştirildiği de söylenebilir. Örneğin, Sol sesini temsil eden harf G'dir. Dolayısıyla, bugün Sol anahtarı olarak bildiğimiz şekil de aslında temsili bir G harfidir. Söz konusu harfler bugün de çeşitli amaçlarla sıklıkla kullanılır.

Neume notası örneği.

Neume yazısı ve süre değerleri.

Nota isimlerini gösteren heceler.

Sol anahtarının G harfinden türeyişi.

Vadim Karassikov'un "In the Flame of the Dream" adlı eserinden bir grafik nota örneği.

TÜRK MÜZİĞİNDEKİ UYGULAMALAR

Türk müziği tarihi boyunca ses perdelelerini, uzunluklarını ve usulleri yazıyla gösteren sistemler geliştirilmiştir. Çoğunlukla 18 ve 19. yüzyıllarda karşımıza çıkan bu gibi çalışmalar, daha önce de değinildiği gibi harfler ve rakamlar üzerine kurulu bir sistem üzerinden şekillenir. Kantemiroğlu, Abdülbaki Nasır Dede gibi Türk müziği teori tarihi açısından önemli isimlerin geliştirdiği notasyon yöntemleri bunlara örnek gösterilebilir.

MODERN ZAMANLAR VE YENİ İHTİYAÇLAR

20. yüzyıl ile beraber müzikteki yeni arayışlar beraberinde notasyona dair ihtiyaçları da getirmiştir. Bunun neticeleri, kimi zaman geleneksel notasyon üzerine şekillenen yeni denemeler ve yöntemler, kimi zaman bilinen notasyondan tamamen farklı birtakım grafik uygulamalar olmuştur.

Kil tabletlerden modern notasyona, dijital nota yazım teknolojisine ve grafik denemelere kadar uzanan bir süreç; sayısız yeni arayış, yöntem ve teknik... Müziğin işaretlere dönüşme öyküsü, kuşkusuz ki yazılı kültürün ve uygarlığın en belirgin göstergelerinden biri... Hatta, bu devasa uygulama birikiminin müziksel icranın çok sınırlı bir kısmını karşılıyor olması da bilim ve sanat dünyası için apayrı bir tartışma konusudur. Dahası, kayıt teknolojisinin yaklaşık 150 yıllık birikimi ile birleştiğinde 'seslerin zaptı' apayrı bir boyuta ulaşıyor. Günümüz sayısal tabanlı müzik teknolojisi, yer yer müziksel notasyona olan ihtiyacı sorgulamamıza yol açsa da çizgiler üzerine dizilmiş o küçük işaretlerle olan ilişkinin hâlâ çok güçlü olduğu ve bu ilişkinin bir süre daha böyle gideceği aşikâr... Z

NOTLAR

1 Ulrich Michels, Gunter Vogel, *Müzik Atlası*, Çevistanbul: Alfa Yayıncılık, 2015, s. 161.

KAYNAKÇA

- 1 Elaine Gould. *Behind the Bars*. London: Faber Music, 2011.
- 1 Ulrich Michels, Gunter Vogel. *Müzik Atlası*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015.
- 1 Gardner Read. *Pictographic Score Notation*. London: Greenwood Press, 1998.
- 1 Richard Taruskin. *Music from the Earliest Notations to the Sixteenth Century*. Oxford University Press, 2010.